

Сулейманова С. Р.,

здобувач кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВАЛЮТНІ РАХУНКИ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ВИДИ

Анотація. У статті визначаються поняття, ознаки й сутність валютних рахунків, а також їхні складові – суб'єкти, об'єкти, стан сучасного законодавства, валютні обмеження з урахуванням іноземного досвіду. Досліджується правова база зазначених понять із формуванням відповідних висновків і пропозицій.

Ключові слова: валютні рахунки, суб'єкти господарювання, чинне законодавство, валютний ринок, валютні цінності, валютні обмеження.

Постановка проблеми. Обіг валюти як об'єкт господарської діяльності та засіб її опосередкування оснований, як правило, на валютних розрахунках і регулюється численними нормативно-правовими актами різної юридичної сили, серед яких змістовними є акти Національного банку України. Зазначене регулювання є певним механізмом і процедурою зі своїми притаманними спеціальними чинниками й умовами.

Дослідження особливостей валютних розрахунків має важливе теоретичне-пізнавальне та практичне значення, оскільки необхідне для здійснення реформ валютного законодавства України, якісне проведення яких дасть змогу гарантувати стійкість внутрішнього валютного ринку з метою підвищення рівня національної економіки України і її інвестиційної привабливості й повноцінне інтегрування в міжнародну економіку з урахуванням чинників, стимулів і механізмів Європейського Союзу (далі – ЄС).

Окремі аспекти валютних розрахунків розглядалися в роботах багатьох провідних українських учених, зокрема Є.О. Алісова, С.Я. Боринець, Л.К. Воронової, А.С. Гальчинського, О.В. Дзюблюка, Ж.В. Завальної, Є.В. Карманова, Ю.А. Крохіна, О.А. Костюченка, В.І. Міщенко, О.П. Подцерковного, О.Є. Северина та ін.

Метою статті є аналіз і характеристика сучасних наукових підходів до визначення систематизованого характеру валютних розрахунків як різновиду розрахункових операцій з окресленням їхнього суб'єктно-об'єктного складу на підставі й з урахуванням норм чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення ознак і сутності розрахунків, які здійснюються за допомогою рахунків, як правової категорії є вельми актуальним з огляду на розповсюджене їх використання задля опосередкування майново-розрахункових взаємовідносин суб'єктів господарювання з метою належного виконання зобов'язань, що виникають у процесі здійснення й практичної реалізації зазначених відносин.

Специфіка українського бізнесу така, що внутрішня валюта – гривня – обмежена, тобто заборонена для розрахунків у світі, що означає, що їй не можна розраховуватися за товари або послуги, надані іноземними партнерами. Операції по таких угодах здійснюються за допомогою іноземних грошей, найчастіше доларів США, при цьому звичайний розрахунковий рахунок використовувати для цього не можна – не дозволяють приписи чинного законодавства, тому суб'єкт господарювання відкриває валютний рахунок.

Валютні рахунки є формою вираження обігу й використання безготівкових коштів, які, як слушно зазначає О.П. Подцерковний, із теоретичного погляду являють собою оборотні, згідно з банківським вкладом, свідоцтва на право отримання готівкових грошей (за аналогією з обігом складських свідоцтв); мають самостійну природу, а їхня законна сила платежу в сучасних умовах господарювання не тільки рівняється, а й за численними параметрами превалює над платіжною силою готівкових грошей [1, с. 45].

У літературі валютний рахунок визначають як активні та пасивні балансові рахунки (клірингові позичкові, НОСТРО, ЛОРО тощо) суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, на яких обліковуються надходження й платежі в іноземній валюті, а також залишки коштів. Облік по валютному рахунку здійснюється у відповідній іноземній валюті за поточним курсом національного банку [2, с. 338].

У правовій науці розрахунки розуміються як дії боржника, направлені на погашення грошового зобов'язання [3, с. 57]. Іншими словами, розрахункові правовідносини – це технологія виконання грошових зобов'язань, хоча вони є частиною різноманітних відплатних майнових відносин. Так як основний економічний зміст економічних відносин закладено в товарній складовій, розрахункові відносини набувають самостійного значення. Відбувається це, по-перше, у результаті участі в цих відносинах банків [4, с. 16]; по-друге, завдяки розбіжності моментів передавання товарів і грошей, що потребує окремого механізму передавання грошей; по-третє, завдяки самостійній правовій регламентації розрахункових відносин у вигляді спеціальних банківських, касових, вексельних та інших правил. Останні не тільки прямо не зачіпають вихідні товарні відносини, а й характеризуються незмінними публічно-правовими рисами: поширеність норм-приписів, контрольно-наглядові функції банків, наявність адміністративно-господарських санкцій за порушення відповідних правил. Сама форма основних актів НБУ у сфері розрахунків – інструкції (instructio – від лат. повчання) – орієнтує, що їхні сторони можуть обрати лише спосіб і форму розрахунків, усі інші їхні дії, як правило, суворо регламентовані. По-четверте, розрахункові відносини мають яскраво виражений процедурний характер. Механізм переказування коштів однаковий для господарсько-правових, цивільно-правових, адміністративних, податкових, бюджетних та інших грошових зобов'язань. Саме тому П.І. Стучка розглядав розрахунки не як вид зобов'язань, а як форму опосередкування відносин [5, с. 315].

Необхідно розрізняти передумови й підстави виникнення розрахункових правовідносин. Передумови – відносини, що прямо не викликають розрахункові правовідносини, але створюють умови для їхнього існування. Такими відносинами є вихідні товарні (у тому числі кредитні) відносини, договір банківського рахунка, операції з продажу валютної виручки (для розрахунків в іноземній валюті) тощо.

Підставою виникнення розрахункових відносин є розрахункове зобов'язання, що визначає спосіб і форму розрахунків

у господарських відносинах, виражені в такому розділі господарського договору, як «порядок розрахунків». Різновидом розрахункових правовідносин є валютно-розрахункові правовідносини, предметом яких є застосування, обіг, реалізація й обмеження іноземної валюти, що опосередковує певні відносини, які за своїм характером можуть бути як організаційно-господарськими (набуття права банку на відкриття іноземних розрахунків, порядок відкриття валютних розрахунків), так і майново-господарськими (визначення ціни зовнішньоекономічного договору в іноземній валюті).

Потрібно розрізняти поняття «спосіб» і «форма» розрахунків, які є важливими складовими стосовно й валютних розрахунків.

Спосіб розрахунків – це одномоментний механізм прийому-передачі грошового еквівалента, що характеризується специфічними формами розрахунків, засобами платежу й учасниками розрахунків.

Під формами розрахунків в одному випадку розуміють сукупність правил, які регулюють форму і зміст розрахункових документів [6, с. 6], в іншому – форми документообігу [7, с. 133], у третьому – правові форми діяльності суб'єктів [8, с. 7]. Недоліком першого підходу є ототожнення форм розрахунків і складу розрахункових документів. Тим часом одні й ті самі розрахункові документи притаманні різним формам розрахунків. Зокрема, платіжна вимога використовується при примусових стягненнях і клірингу (зарахуванні). Окремі форми розрахунків використовують набір розрахункових документів. Наприклад, при акредитиві використовуються заявки, платіжні доручення, акредитивні підтвердження, банківські авізо. Не можна відокремити одну форму від іншої й за формою документообігу. Норми, що встановлюють порядок руху документів, часто аналогічні для кількох форм розрахунків. Але, як слушно зазначає колектив авторів, форми (види) розрахунків – це сукупність індивідуально-визначених для конкретних способів розрахунків правових норм, що визначають правила здійснення грошових платежів між суб'єктами господарювання за допомогою закріплення юридичне значущих дій, форм документації та правил документообігу [9, с. 386], при цьому форми (види) розрахунків відрізняються для готівкового й безготівкового способів платежів.

Згідно з ч. 2 ст. 341 Господарського кодексу України (надалі – ГК України), для здійснення розрахунків суб'єкти господарювання зберігають кошти на рахунках у банках [10]. Законом України «Про внесення до деяких законів України змін щодо відкриття банківських рахунків» від 16.12.1997 р. (п. 4 розділу II) дані про банківські рахунки зараховані до обов'язкових реквізитів господарських операцій.

Правовою основою відкриття й функціонування банківських рахунків є зазначені нормативно-правові акти різної юридичної сили, а саме: § 1 гл. 35 ГК України, гл. 72 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), Закони України: «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 05.04.2001 р., «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» [11] від 28.11.2002 р. Спеціальним актом у цій сфері є відомчий акт – Інструкція про порядок відкриття, використання й закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затверджена постановою Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492 [12], яка регулює правовідносини, що виникають під час відкриття банками, їхніми відокремленими підрозділами, які здійснюють банківську діяльність від

імені банку, і філіями іноземних банків в Україні (далі – банки) поточних і вкладних (депозитних) рахунків у національній та іноземних валютах суб'єктам господарювання, фізичним особам, іноземним представництвам, нерезидентам-інвесторам, ініціативній групі з проведення всеукраїнського референдуму (надалі – Інструкція № 492).

Категорія банківського рахунку має неоднорідний зміст. У вузькому сенсі так іменують поточні рахунки. Поточні рахунки (раніше іменовалися розрахунковими) використовуються для здійснення безготівкових платежів, зокрема для банківських переказів, обслуговування електронних карток, формування статутного фонду підприємства тощо. У широкому сенсі банківські рахунки включають також вкладні (депозитні) рахунки, що реалізують позикові відносини за договором банківського внеску.

Умови функціонування банківського рахунку закріплюються в договорі банківського рахунку, який мають право укладати не тільки самостійні суб'єкти господарювання, а й відособлені підрозділи юридичних осіб (ч. 4 ст. 342 ГК України).

Легальне визначення договору банківського рахунку міститься у ЦК України та визначається як договір, за яким банк зобов'язується приймати й зараховувати на рахунок, відкритий клієнтові (володільцеві рахунку), кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування та видачу відповідних сум із рахунку й проведення інших операцій за рахунком (ст. 1066 ЦК України).

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність», рахунки, на яких обліковуються власні кошти, вимоги, зобов'язання банку стосовно його клієнтів і контрагентів і які надають можливість здійснювати переказ коштів за допомогою банківських платіжних інструментів. Відповідно до ст. 51 зазначеного Закону банківські рахунки для фізичних і юридичних осіб відкриваються у гривнях та іноземній валюті. Метою договору банківського рахунку є належне виконання банком доручення клієнта щодо здійснення розрахунків із контрагентами.

Слушно є думка, що договір банківського рахунку входить до групи договорів про надання послуг і є публічним договором (ст. 633 ЦК України). Його правову природу становить змішана договірна конструкція, яка складається з елементів договорів доручення (ст. 1000 ЦК України, банківського вкладу (ст. 1058 ЦК України), попереднього договору (ст. 635 ЦК України). Використання окремих елементів зазначених договорів зумовлене широким комплексом взаємних обов'язків сторін за договором банківського рахунку, при цьому банк зобов'язується відкрити клієнту рахунок, приймати й зараховувати на рахунок клієнта кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування й видачу відповідних сум з рахунку та проведення інших операцій за рахунком (наприклад, проводити списання коштів за платіжними документами, сплачувати клієнтові проценти за залишок коштів на рахунку тощо). Важливим договірним обов'язком є дотримання банківської таємниці [13, с. 970].

Інструкція № 492 містить види договору банківського рахунку, а звідси й види валютних рахунків, а саме: банки відкривають своїм клієнтам за договором банківського рахунку поточні рахунки, за договором банківського вкладу – вкладні (депозитні) рахунки. Вкладний (депозитний) рахунок – це рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов договору та вимог законодавства України.

Договір банківського рахунку має публічно-правовий характер, тобто адміністративну імперативну складову, яку обов'язково потрібно виконати у формі повідомлення відповідних державних органів щодо його відкриття або закриття. Так, діє Порядок, який визначає послідовність дій банків та інших фінансових установ при наданні повідомлень про відкриття або закриття рахунків платників податків – юридичних осіб, у тому числі відкритих через їхні відокремлені підрозділи, і самозайнятих фізичних осіб (далі – платники податків) до контрольних органів, у яких обліковуються платники податків, відкриття або закриття банками власних кореспондентських рахунків, а також форму і зміст повідомлень про відкриття/закриття рахунків платників податків у банках та інших фінансових установах, перелік підстав для відмови контрольних органів у взятті рахунків на облік [14].

Окремими нормативно-правовими актами встановлюються особливості відкриття рахунків в іноземній валюті, наприклад Національний банк України затвердив Порядок використання гуманітарної допомоги у вигляді коштів в іноземній валюті з рахунків в іноземній валюті отримувачів гуманітарної допомоги, за яким іноземна валюта, яка надійшла як гуманітарна допомога на рахунок в іноземній валюті отримувача, використовується ним виключно на цілі, визначені іноземним донором. Постанова Національного банку України від 10.08.2005 р. містить поняття «інвестиційний рахунок» як поточний рахунок в іноземній валюті 1 групи Класифікатора іноземних валют і банківських металів та/або в гривнях, відкритий нерезидентом-інвестором (юридичною або фізичною особою) в уповноваженому банку України відповідно до вимог глави 16 Інструкції № 492, для здійснення інвестиційної діяльності в Україні, а також для повернення іноземної інвестиції та прибутків, доходів, інших коштів, одержаних іноземним інвестором від інвестиційної діяльності в Україні [15].

Інструкція Національного банку України від 27.05.2008 р. встановлює для резидентів і нерезидентів порядок переміщення (увезення, вивезення, пересилання) готівки й банківських металів через митний кордон України [16].

Національний банк України затвердив Порядок, який установлює порядок відкриття банками поточних рахунків у національній та іноземних валютах міжнародних фінансових організацій (надалі – МФО), що мають право відкривати поточні рахунки на території України відповідно до міжнародних договорів України. Банк відкриває поточні рахунки МФО з дотриманням вимог, установлених п. 14.2 глави 14 Інструкції № 492. Для МФО, що не належить до спеціалізованих установ Організації Об'єднаних Націй, замість документів, які ідентифікують спеціалізовану установу ООН, до банку подаються документи (копії документів, засвідчені в установленому порядку), що дають банку змогу ідентифікувати МФО. МФО, яка здійснює емісію облігацій на території України, додатково подає копію дозволу центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики, на здійснення такою МФО емісії облігацій. Інформація про те, що МФО відкриває рахунок для проведення операцій, пов'язаних з емісією облігацій на території України, обов'язково зазначається в заяві про відкриття поточного рахунку в рядку «Додаткова інформація» [17].

Для відкриття поточних рахунків стосовно здійснення розрахунків за угодами про розподіл продукції, згідно з Постановою Національного банку України «Про врегулювання питань щодо відкриття та використання рахунків в уповноважених банках під час обслуговування діяльності, пов'язаної з уго-

дою про розподіл продукції», у заяві про відкриття поточного рахунку в рядку «Додаткова інформація» зазначається, що рахунок відкривається для цілей угоди про розподіл продукції, і додатково до банку подаються копії угоди про розподіл продукції та свідоцтва про державну реєстрацію угоди про розподіл продукції. Якщо представництво виконує функції оператора угоди відповідно до Закону України «Про угоди про розподіл продукції», то необхідно подати до банку також копію угоди про операційну діяльність – операційний договір [18].

Законодавством установлені особливості стосовно проведення розрахунків в іноземній валюті за операціями, які мають здійснюватись за небюджетними рахунками у випадках, передбачених законодавчими та іншими нормативно-правовими актами, при цьому клієнти відкривають рахунки в установах банків за відповідними балансовими рахунками згідно з вимогами нормативно-правових актів Національного банку України [19].

Також Національний банк України затвердив Правила здійснення за межі України та в Україні переказів фізичних осіб за поточними валютними неторговельними операціями та їх виплати в Україні, які регулюють перекази за поточними валютними неторговельними операціями, що здійснюються за дорученням і на користь фізичних осіб [20].

Висновки. На підставі вищезазначених положень можна зробити такі висновки:

1. Доречним є визначення валютно-розрахункових правовідносин, що є різновидом розрахункових правовідносин, предметом яких є застосування, обіг, реалізація та обмеження іноземної валюти, яка опосередковує певні відносини, що за своїм характером можуть бути як організаційно-господарськими (набуття права банку на відкриття іноземних розрахунків, порядок відкриття валютних розрахунків), так і майново-господарськими (визначення ціни зовнішньоекономічного договору в іноземній валюті) з притаманними відповідними самостійними способами й формами.

2. Під час здійснення валютно-розрахункових правовідносин валютні цінності або гроші реалізують функції засобу обігу та платежу, засобу нагромадження, вони супроводжуються рухом капіталу шляхом переказу (у тому числі переказу готівки) чи видачі готівкою коштів у національній та іноземній валюті або шляхом прямих інвестицій.

3. Можна класифікувати рахунки в іноземній валюті на такими критеріями:

– залежно від способу й порядку використання рахунки в іноземній валюті діляться на поточні (розрахункові), депозитні та кореспондентські;

– за підставами виникнення: ті, які відкриваються на підставі договорів, наприклад угоди про розподіл продукції, і ті, що відкриваються на позадоговірній основі;

– залежно від цільового призначення – іноземні рахунки, які опосередковують комерційну діяльність (підприємництво), і ті, що опосередковують некомерційну діяльність (діяльність лікарів, приватних нотаріусів, адвокатів, аудиторів, бухгалтерів, оцінників, інженерів, тощо);

– залежно від суб'єктного складу – іноземні рахунки, які відкриваються резидентам (фізичним або юридичним особам), і ті, що відкриваються нерезидентам, наприклад міжнародним фінансовим організаціям відповідно до законодавства України й міжнародних договорів;

– залежно від мети поточні рахунки в іноземній валюті діляться на ті, які відкриваються для формування статутного капіталу, і ті, що відкриваються для інших завдань і потреб.

Література:

1. Подцерковный О.П. Денежные обязательства и расчетные правоотношения в Украине / О.П. Подцерковный. – Одесса : Студия «Негоциант», 2005. – 308 с.
2. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – Т. 1. – 2000. – 864 с.
3. Самцова А.Н. Кредитные и расчетные правоотношения по советскому гражданскому праву / А.Н. Самцова. – М., 1954. – С. 57.
4. Куник Я.А. Кредитные и расчетные отношения в торговле / Я.А. Куник. – М. : Экономика, 1976. – С. 16.
5. Стучка П.И. Курс советского гражданского права / П.И. Стучка. – М., 1929. – Ч. 2. – 1929. – С. 315.
6. Казанцев А. Взаимные расчеты в народном хозяйстве СССР / А. Казанцев. – М. : Госфиниздат, 1959. – С. 6.
7. Рыбин В.И. Кредит и расчет в условиях реформы / В.И. Рыбин. – М. : Финансы, 1970. – С. 132–134.
8. Щокіна О.О. Правовий звичай міжнародної торгівлі як джерело міжнародного приватного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / О.О. Щокіна. – Х., 2006. – С. 7.
9. Воронова Л.К. Фінансове право України : [підручник] / Л.К. Воронова. – К. : Прецедент ; Моя книга, 2006. – С. 386.
10. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. в редакції Закону від 11 березня 2007 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18–22. – Ст. 144.
11. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму : Закон України від 28 листопада 2002 р. // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 231.
12. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затверджена Постановою правління Національного банку України від 12 листопада 2003 р. № 492 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51. – С. 316. – Ст. 2707.
13. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. Е.О. Харитонова, Н.Ю. Голубевої. – 5-е вид., перероб. та доп. – Х. : ТОВ «Одісей», 2009. – 1208 с.
14. Про затвердження Порядку подання повідомлень про відкриття/закриття рахунків платників податків у банках та інших фінансових установах до контролюючих органів : Наказ Міністерства доходів і зборів України від 26 грудня 2013 р. // Урядовий кур'єр. – 2014. – № 33.
15. Про врегулювання питань іноземного інвестування в Україну : Постанова Національного банку України від 10 серпня 2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 35. – С. 115. – Ст. 2132.
16. Про переміщення готівки і банківських металів через митний кордон України : Постанова правління Національного банку України від 27 травня 2008 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 43. – С. 124. – Ст. 1430.
17. Про затвердження Порядку відкриття та використання коштів за поточними рахунками міжнародних фінансових організацій, що відкриваються в уповноважених банках : Постанова Національного банку України від 19 травня 2014 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 48. – С. 24. – Ст. 1276.
18. Про врегулювання питань щодо відкриття та використання рахунків в уповноважених банках під час обслуговування діяльності, пов'язаної з угодою про розподіл продукції : Постанова Національного банку України від 02 жовтня 2014 р. // Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України. – 06.10.2014.
19. Про затвердження Порядку казначейського обслуговування небюджетних рахунків клієнтів : Наказ Міністерства фінансів України від 27 липня 2014 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 65. – С. 164. – Ст. 1816.
20. Про затвердження Правил здійснення за межі України та в Україні переказів фізичних осіб за поточними валютними неторговельними операціями та їх виплати в Україні та внесення змін до деяких нормативно-правових актів : Постанова правління Національного банку України від 29 грудня 2007 р. № 496 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 9. – С. 18. – Ст. 223.

Сулейманова С. Р. Валютные счета: понятие, признаки, виды

Аннотация. В статье определяются понятие, признаки и суть валютных счетов, а также их составляющие – субъекты, объекты, состояние современного законодательства, валютные ограничения с учётом зарубежного опыта. Исследуется правовая база указанных понятий с формированием соответствующих выводов и предложений.

Ключевые слова: валютные счета, субъекты хозяйствования, действующее законодательство, валютный рынок, валютные ценности, валютные ограничения.

Suleymanova S. Foreign currency accounts: concept, characteristics, types

Summary. The paper defined the concept, features and nature of foreign currency accounts, with defined components – subjects, objects, modern state laws, currency restrictions, taking into account international experience, and so on. We study the legal basis of the formation of these concepts relevant conclusions and proposals.

Key words: foreign currency accounts, entities, existing legislation, the currency market, currency values, currency restrictions.